

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ МІСТА ЯК СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

УДК 159.9:316.6

ГОРБАНЬ Г.О.

д.психол.н., доцент, професор кафедри
практичної психології
Запорізького національного університету,
м. Запоріжжя

У статті проведено теоретичний аналіз міста як соціальної системи. Розкрито основні змісти визначення міста. Побудовано модель, яка відображає місто як специфічну життєдіяльну систему. Обґрунтовано основні соціально-психологічні характеристики аналізу міста як соціальної системи.

Ключові слова: місто, соціальна система, суб'єктність, життєдіяльність, управління, модель міста, соціально-психологічні характеристики.

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОРОДА КАК СОЦИАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

В статье проведен теоретический анализ города как социальной системы. Раскрыты основные содержания определения города. Построена модель, которая отображает город как специфическую жизнедеятельную систему. Обоснованы основные социально-психологические характеристики анализа города как социальной системы.

Ключевые слова: город, социальная система, субъектность, жизнедеятельность, управление, модель города, социально-психологические характеристики.

Сучасне місто, на нашу думку, є життєдіяльною соціальною системою, що потребує різнобічного психологічного аналізу задля підвищення його ефективності як умови розвитку особистості. Доцільність соціально-психологічного вивчення міста зумовлена значною різноманітністю та складністю чинників, елементів інфраструктури, зв'язків між ними, які впливають на ефективність життєдіяльності міста, на якість життя його населення. Місто як відносно самостійна, юридично оформлена складна динамічна територіальна, економічна й соціальна система, з одного боку, відтворює економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, управлінські, демографічні, етнічні, екологічні, правові та інші відносини життєзабезпечення та, з іншого боку, має особливості формування, розвитку та функціонування, зумовлені різноманітними зв'язками із зовнішнім середовищем [17].

Можна стверджувати, що кожне місто формує свою психіку, свою особливу групову свідомість, яка функціонує та

розвивається відповідно до законів групової свідомості в умовах певного міського простору й конкретного історичного часу. Відтак, місто як соціальний організм утворює загальний образ, у якому виявляється групова свідомість городян, а його елементи відображають просторово-часові особливості міста з урахуванням характеристик його обсягу та динамічності (символіка міста, пам'ятки, історично значущі об'єкти, психологічні райони, дороги, поверховість (рос. етажність) і темпоритм).

Отже, якщо місто є особливим місцем існування людини та певною територіальною спільністю, в основі якої лежать соціальні зв'язки і взаємодії, то *актуальним* є визначення загальних основ саме соціально-психологічного аналізу міста як специфічної соціальної групи.

Загальний аналіз наукової літератури засвідчив, що визначення міста як певного поняття зумовлюється розмаїттям підходів, що, перш за все, пов'язане із полідисциплінарністю його вивчення. Відтак, можна виділити щонайменше вісім основних предметних ракурсів вивчення міста: 1) філософсько-методологічний; 2) територіально-поселенський; 3) історико-культурний; 4) економічний; 5) соціологічний; 6) психологічний; 7) будівельний; 8) семіотичний. Нами проаналізовано близько 50 визначень міста (М. Анциферов, В. Бабаєв, Т. Балик, А. Баранов, С. Бондаренко, В. Вагін, В. Ванчугов, М. Вебер, Я. Верменич, В. Глазичев, Е. Гоуард, Н. Гринчук, Р. Гуляк, Т. Дрідзе, О. Дмитрук, О. Карлова, О. Кобяк, Г. Лаппо, О. Левінтов, М. Межевич, Т. Меліхова, А. Пелипенко, С. Пирогов, Б. Сазонов, С. Саханенко, Т. Семенова, З. Сіройч, Ф. Файзуллін, Б. Хорев, М. Шаповал, В. Шibaков, В. Шкабаро, О. Яницький, В. Ярошук та ін.), за результатами якого можна виокремити такі основні смислові одиниці: населений пункт, поселення, поселенська одиниця, місце, яке має певну людність; місце для спільного проживання соціальної групи, територіальна єдність, форма співжиття людей, комплексне середовище життєдіяльності людини, організація життєдіяльності суспільства, складний соціальний організм; цілісне утворення, відмежоване від зовнішнього середовища, система, системний опис, єдність функціонуючих підсистем, функціональна система; інтеграл людської діяльності; місце прикладання людської праці, інфраструктура і люди; символ; сукупність антропогенних ландшафтів [1–5; 7–11; 13; 15; 16; 18].

М. Анциферов запропонував досліджувати місто як певний соціальний організм за аналогією з живою істотою, у якому можна виділити три елементи, які, відповідно, визначають три підходи до вивчення його єдності: анатомію, фізіологію і психологію (душу) міста як складного організму.

Мета статті – визначити основні складові соціально-психологічного аналізу життєдіяльності міста як соціальної системи.

Місто є, на нашу думку, специфічним просторовим середовищем, яке формується в процесі розвитку суспільства і є одним із вищих проявів цивілізації, в якому акумулюються специфічні цінності та унікальний досвід людської культури. Його загальна характеристика зазвичай здійснюється в межах таких ознак, як висока компактність, щільність освоєння, комунікаційна насиченість простору, концентрація ресурсів, які впливають на умови співіснування та співпраці значної кількості людей. Аналіз особливостей дослідження міста за трьома рівнями, а саме природним, соціально-організаційним і психологічним, дає можливість окреслити їх основні складові. Природний рівень відображає фізичні характеристики міста: географічне розташування, ґрунт, рельєф, рослинність, зв'язок з водою, особливості плану й топографії, розташування площ і вулиць, їх форму з огляду на їх об'єм, матеріал будинків, їх взаєморозміщення тощо.

Соціально-організаційний рівень розкривається шляхом аналізу складу населення з різних позицій (етнічної, професійної, релігійної тощо), наявності та специфіки побудови центрів міської взаємодії (адміністративні, торговельні, промислові, лікувальні, транспортні центри), особливостей та складу осередків духовної культури в усіх її проявах (наука, мистецтво, релігія).

Психологічний рівень дає змогу вивчати місто як єдність, що зумовлює певну індивідуальність, яка склалася історично та виявляється у прагненнях і почуттях мешканців. У кожному конкретному місті формується своя психіка, своя особлива групова свідомість, яка функціонує та розвивається в умовах певного міського простору й конкретного історичного часу.

О. Левінтов [6] аналізує основи поняття «місто» з позицій двох пар дуальностей – «натуральне – штучне» (рос. естественное – искусственное); «технічне – природне» (рос. техническое – природное) – та фіксує його поліфонічність і багаторівневість. Він відзначає, що місто штучне тією мірою, якою воно захоплено мисленням у його специфічних формах існування: проектування та планування. Штучна іпостась міста виявляється також у тому, що його ресурси є штучними (фінанси, технології тощо). Водночас місто натуральне. Воно оприроднюється (рос. оестествляется) у своїй історії, починає жити за своїми власними законами і стає несхожим на інші

міста, тобто є унікальним явищем. Місто технічне в тому сенсі, що воно організоване, кероване процесуально потоками товарів, послуг, комунікацій, транспорту, інформації. Тобто місто є технічно організованим і функціонально діючим простором життєдіяльності людей. Водночас, місто – це цілком природне явище, передусім явище, пов'язане із природою людини. Воно є давньою формою мешкання людини і прадавньою формою її соціальної природи.

О. Левінтов зауважує, що місто є природним матеріально, а саме: кольорами, деревами, птахами, тваринами; місто досить дике і неприборкане, стихійне, хаотичне і незбагненне. Усе це утворює координатний простір із чотирьох квадрантів: «штучно-технічний»; «штучно-природний»; «технічно-натуральний»; «натурально-природний».

Ми вважаємо, що кожен квадрант відображає специфічний простір життєдіяльної системи міста. *Штучно-технічний простір* охоплює міську цивілізацію, яка повною мірою технологізована і насичена інфраструктурою, легко трансльована. *Штучно-природний простір* охоплює міську культуру, яка формується шляхом іконізації певних норм, встановлення традицій. *Технічно-натуральний простір* охоплює кентавр-об'єкти, які вже не керуються людиною – це «друга природа», що живе на межі відомих нам технічних норм і правил та невідомими законами (техно-натуральна (мертва) вода, техно-натуральна любов, техно-натуральний клімат міста тощо). *Натурально-природний простір* охоплює асиметрично вузький і швидко зникаючий простір «чистої природи», яка не зачеплена людською діяльністю, невідома і непристосована до наших потреб (за Арістотелем, це *physis*), не тримається ані мисленням, ані діяльністю.

Базовим чинником, що забезпечує взаємозв'язок і взаємодію підсистем міста, інтегруючи їх в єдину систему, є, безумовно, діяльність людей, яка через зв'язки і стосунки з іншими людьми утворює власне соціально-територіальну спільність. Причому ця спільність може бути подана як соціально-просторова структура міста, основними елементами якої є: соціальна інфраструктура; соціальна морфологія; соціальна стратифікація; культура, спосіб життя. Тут важливим є усвідомлення того, що місто як певну соціальну систему утворює особлива соціальна спільність, що є найважливішим джерелом суб'єктності міста [12; 14]. Визначення й узагальнення основних елементів аналізу міста як соціальної системи дає змогу побудувати модель, яка відображає місто як специфічну життєдіяльну систему (рис.).

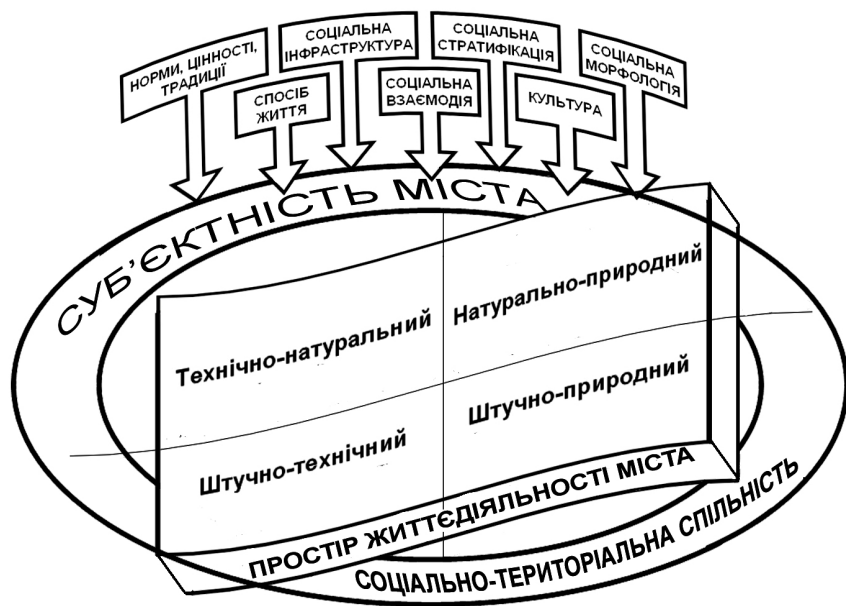

Рис. Місто як життєдіяльна система

Аналіз міста як специфічної життєдіяльної системи вимагає визначення різноманіття зв'язків і стосунків між людьми, що становлять певну соціально-територіальну спільність. Ця спільність є основою формування суб'єктності міста, яка виявляється у нормах, цінностях, традиціях, культурі, способі життя, соціальній інфраструктурі міста, його соціальній морфології та соціальній стратифікації. Підґрунтям розвитку суб'єктності міста є специфічний простір його буття, який презентується через штучно-технічну; штучно-природну; технічно-натуральну; натурально-природну форми його вияву. Системоутворювальним чинником цього простору є багатогранна діяльність людей, які мешкають на цій території. Відтак, проведений аналіз дає можливість стверджувати, що задля цілісного вивчення міста як соціальної системи визначальним є саме соціально-психологічний аналіз у межах визначених складових.

Складність аналізу міста з таких позицій зумовлюється тим, що воно є слабко структурованою системою з великою кількістю складних перетинань причинно-наслідкових зв'язків між чинниками його життєдіяльності; зі складністю прогнозування результатів дій, домінуванням умов невизначеності, неоднознач-

ності. Місто є також неврівноваженою та незамкнутою соціальною системою, бо кожна його складова як на мікрорівні (індивіди, малі соціальні групи), так і на макрорівні (соціокультурний, економічний, політичний статус тощо), є джерелом постійного і взаємного енергообміну із зовнішнім відносно неї середовищем.

У соціальній системі міста відбувається взаємодія багатьох підсистем (соціокультурної, політико-економічної, інформаційної тощо), що утворює певну структуру та забезпечує функціонування цієї системи, диференціацію простору й часу. Місто як соціальна система є єдністю, яка зумовлена корпоративними відносинами її елементів на мікро- й макрорівнях, від узгодженості яких залежить стабільність розвитку системи. Цей розвиток є абсолютно конкретною реальністю, що виявляється в найрізноманітніших формах, у тому числі в конкретних управлінських рішеннях. Тут проблеми дослідження системи трансформуються в практичні проблеми організації управлінських дій. Безладність соціального середовища, яка часто зумовлена нечіткістю визначення співвідношення завдань, які вирішуються на державному та міському рівні, може призвести до переломного моменту (точка біфуркації), результат якого важко передбачити.

Проведений аналіз дає нам змогу відзначити основні особливості міста як життєдіяльної системи, які є значущими під час соціально-психологічного аналізу й впливають на прийняття рішень щодо управління ним:

- місто є соціальною системою, тому в ній домінують і мають враховуватися природні та психологічні чинники, які зумовлюють відтворення людського життя й специфічних рис особистості;

- місто є динамічною системою, тому значущими є аналіз динаміки розвитку системи і процесів зростання з урахуванням загального життєвого циклу міста та його складових;

- місто є системою, що саморегулюється, тому управління має відбуватися через внутрішньоорганізаційні процеси та спиратися на своєчасні зміни методів внутрішнього управління;

- місто є цілеспрямованою й багатоцільовою системою з неоднорідними внутрішніми і зовнішніми цілями, різноманітними стратегіями їх досягнення, тому важливим є знаходження гармонійного балансу;

- місто є соціальною цілісністю з особливим виявом суб'єктності, яка зумовлена різноманітними потребами населення міста, традиціями, нормами й цінностями;

- місто є складною нелінійною системою, тому виникають труднощі щодо прогнозування загального руху системи.

Отже, місто ми визначаємо як цілісну соціальну систему, що

має єдину структуру, а саме включає: фізико-географічну, економічну, політико-адміністративну, етнічну, соціокультурну, соціально-психологічну, правову, політичну підструктури. Основним же суб'єктом і об'єктом управління міською громадою є люди (мешканці міста), які включені до соціальних спільнот і вступають у соціальні відносини з іншими людьми. Відтак, місто є цілісною, просторово-організованою формою життєдіяльності системи як складного і комплексного явища. Ця форма наповнена власним специфічним змістом, який відтворюється в умовах життєдіяльності, у функціональних внутрішньосистемних зв'язках, які зумовлені стосунками власності, розподілу предметів впливу й повноважень. Відносна відокремленість, цілісність, комплексність, структурованість, зв'язки із зовнішнім середовищем тощо визначають місто як складну життєдіяльну соціальну систему.

Проведений нами аналіз різноманітних підходів до розкриття міста як соціальної системи дає нам змогу зафіксувати, що побудова цілісної системи його соціально-психологічної характеристики зумовлена рядом чинників, насамперед таких: етнічні особливості мешканців міста; природнокліматична своєрідність довкілля; особливості міської забудови; стиль міського управління та самоврядування; міські традиції; стилі міської поведінки й особливості міських соціальних норм, контролю, санкцій (соціального порядку).

На основі аналізу міста як життєдіяльної соціальної системи та визначених його психологічних властивостей можна виокремити такі соціально-психологічні характеристики:

- міська перцепція (особливості сприйняття міста);
- міський психологічний клімат (емоційна характеристика міста);
- міське соціальне мислення (соціальні норми, стереотипи, переконання);
- міські традиції;
- стиль життєдіяльності, відносин і поведінки жителів;
- міське спілкування як система формування міської громадської думки;
- міський простір (особливості забудови, міські орієнтири, психологічно значущі для більшості городян міські об'єкти);
- темпоритм міста (швидкість міських процесів: швидкість пішохідів, швидкість руху транспорту, швидкість поширення інформації, швидкість мови городян тощо).

На нашу думку, саме визначення змісту цих характеристик є тим напрямом досліджень, що сформує багатогранний пси-

хологічний образ міста як соціальної системи, а також створять умови ефективного управління соціальними процесами його життєдіяльності.

Література

1. Вагин В.В. Городская социология / В.В. Вагин. – М. : Московский общественный научный фонд ; Школа муниципального управления, 2000. – 169 с.
2. Ванчугов В.В. Москвософия и петербургология: философия города / В.В. Ванчугов. – М. : Пилигрим, 1997. – 222 с.
3. Вебер М. История хозяйства: город / М. Вебер. – М. : Канон-пресс-Ц, 2001. – 574 с.
4. Глазычев В.Л. Социально-экологическая интерпретация городской среды / В.Л. Глазычев. – М. : Наука, 1984. – 180 с.
5. Дридзе Т.М. Человек в городском пространстве: социально-коммуникативные механизмы и социальное участие в формировании городской среды / Т.М. Дридзе // Мир психологии и психология в мире. – 1995. – №4(5). – С. 20–27.
6. Левинтов А.Е. Город в теоретическом пространстве предельных дуальностей / А.Е. Левинтов // Городское управление. – 2001. – №6. – С. 5–7.
7. Лола А.М. Принципы управления крупнейшим городом / А.М. Лола // Проблемы теории и практики управления. – 1997. – №2. – С. 54–57.
8. Межевич М.Н. Социальное развитие и город: философские и социологические аспекты / М.Н. Межевич. – Л. : Наука, 1979. – 175 с.
9. Пелипенко А.А. Город в пространстве культуры и в процессе урбанизации: методологические аспекты / А.А. Пелипенко, И.Г. Яковенко // Урбанизация в формировании социокультурного пространства : [монография] / [отв. ред. Э. В. Сайко]. – М. : Наука, 1999. – С. 123–126.
10. Пирогов С.В. Социология города / С.В. Пирогов. – М. : Новый учебник, 2004. – 207 с.
11. Проблемные ситуации в развитии города : [сб. статей] / [отв. ред. О.И. Шкаратан]. – М. : ИС АН СССР, 1988. – 154 с.
12. Радионова Л.А. Город как элемент гражданского общества: к вопросу о методологии исследования [Электронный ресурс] / Л.А. Радионова // Материалы IV Международной научно-практической Интернет-конференции «Альянс наук: ученый – ученому» (20 марта 2009 г.). – Режим доступа: http://www.confcontact.com/2009_03_18/is6_radionova.php.
13. Семенова Т.В. Городская ментальность: социально-психологическое исследование : [монография] / Т.В. Семенова. – Самара : СГПУ, 2008. – 354 с.

14. Соколова Г.Н. Экономическая социология / Г.Н. Соколова. – М. : Филінъ ; Минск : Беларус. навука, 2000. – 374 с.
15. Тимофеева О.И. Субъекты управления развитием города и их взаимоотношения / О.И. Тимофеева // Городское управление. – 2001. – №9. – С. 35–40.
16. Файзуллин Ф.С. Социология города / Ф.С. Файзуллин. – СПб. ; Уфа : УЮИ, 1997. – 159 с.
17. Шibaков В.Г. Город как сложная эколого-социально-экономическая система / В.Г. Шibaков, Л.В. Котляр, И.А. Шibaкова // Фундаментальные исследования. – 2004. – №5. – С. 71–72.
18. Яницкий О.Н. Экологическая перспектива города / О.Н. Яницкий. –М. : Мысль, 1987. – 279 с.

In the article presents a theoretical analysis of the city as a social system. It outlines the main content of the definition of the city. A model that displays the city as a specific system of life activity. Substantiated the main socio-psychological characteristics of the analysis of the city as a social system.

The keywords: *the city, the social system, subjectivity, life activity, governance, model of city, socio-psychological characteristics.*